

Ђорђе Н. БЕКИЋ

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, Србија

**МИЛЕШЕВА КАО ЧУВАР МОШТИЈУ СВ. САВЕ
(ИЛИ ЗАШТО СУ СЕ МОШТИ
СВ. САВЕ ЧУВАЛЕ У МИЛЕШЕВИ)**

Dorđe N. Đekić

University in Niš, Faculty of Philosophy, Niš, Serbia

**MILEŠEVA AS THE GUARDIAN OF ST. SAVA'S RELICS
(OR WHY THE RELICS OF
ST. SAVA WERE GUARDED IN MILEŠEVA)**

When Stefan the First Crowned together with archbishop Sava was having Žiča constructed, he determined that all Serbian kings and archbishops were to be crowned in it. Accordingly, archbishops ordained in Žiča, were supposed to be buried in it as well. However, Sava died in Bulgaria and originally was buried in Trnovo. When king Vladislav brought Sava's relics to Serbia, he did not translate them to Žiča, but to Mileševa. Vladislav had Mileševa constructed but not when he was a king but the prince who at that time was not bearing a title of the crown prince. The fact that Vladislav's successors never moved the relics of St. Sava, is the evidence that they met this, certainly unusual move, the translation of the relics to Mileševa, with the approval. What remains unclear is why they considered this act of King Vladislav to be legitimate. The only possible explanation is that Sv. Sava was also the head of Mileseva.

Кључне речи: Свети Сава, краљ Владислав, манастир Милешева, манастир Жича, мошти, задужбина.

Keywords: Saint Sava, king Vladislav, Mileševa, Žiča, relicts, foundation.

Свети Сава је на повратку, са путовања у Свету земљу за Србију свратио у Велико Трново, у Бугарској, где су га свечано дочекали цар Јован (Иван) II Асен и патријарх Јоаким. Разлога за свечани дочек било је више. Сава је био архиепископ православне аутокефалне цркве суседне државе, личност високог личног угледа, а при том је и стриц краљ Владислава, који је био ожењен кћером поменутог цара Јована II, Белославом. У Великом Трнову је и умро 14. јануара 1236. године. Цар га је сахранио уз највише почести уз саслужење патријарха Јоакима и епископа у својој задужбини, храму Четрдесет Мученика, коју је подигао након битке код Клокотнице 1230. године.

Међутим, за тадашњег српског краља Владислава није било прохватљиво да тело оснивача самосталне српске православне цркве и њеног првог

архиепископа, човека који је имао велики углед у међународној и домаћој средини и чији је развој култа био очекиван, почива ван Србије. Управо стога он улаже велики дипломатски напор да пренесе тело свога стрица у земљу и сахрани га на њеној територији.

Опис догађаја, који прате пренос моштију, даје њихов савременик, најзначајнији хагиограф тога времена Доментијан, последњи ученик Светога Саве, у његовом *Житију*. Започет је описом краља Владислава и пратње са којом је кренуо у Велико Трново. Преговори српске и бугарске стране нису, по његовом запису, текли глатко. Доментијан износи и српски и бугарски став. Сваки од њих коректно. Срби хоће Саву, свесни његовог значаја, а Бугари, који већ имају мошти Св. Јована Рилског, Св. Илариона Мегленског и Св. Петке, желели су да задрже његово тело на својој територији, свесни угледа који он има. Тек након трећег сусрета, каже Дометнијан, краљ Владислав је успео да од свога таста добије мошти свога стрица и да их свечано пренесе у Милешеву (Доментијан 1988: 220–232; Дујчев 1976: 448 – 451; Маринковић 1987: 121–135).

Оно што извори не спомињу, јесте: да ли је и колику улогу имала Белослава, кћи Јована II и супруга краља Владислава, у добијању дозволе за пренос моштију Св. Саве. Иако ниједан извор њу не спомиње, сматрамо да њен утицај није могуће пренебрегнути. Шта више, сматрамо да је чињеница да је била бугарска принцеза и српска краљица омогућила Владиславу да оствари циљ свог доласка на тастов двор.

Спорно је време када је обављен пренос моштију Светога Саве. Као први датум наводи се 1237. година (Благојевић, Медаковић 2000: 151–152), а као други време око 1241. године (Николић 1982: 14).

Поред свакако личних разлога српског краља, значај преноса из Трнова био је и у томе што је представљао транслацију моштију – неопходан услов за архиепископову канонизацију. Тако су земни остаци Св. Саве постале мошти. Како је српска држава, канонизацијом Св. Стефана Немање, у монаштву Св. Симеона Мироточивог, већ била светородна, канонизацијом Св. Саве светородна је постала и српска православна црква (Благојевић, Медаковић 2000: 127–132, 152).

Међутим, поставља се питање зашто су баш у Милешеву пренесене мошти Св. Саве?

Нема сумње да је одлука краља Владислава да у Милешеву сахрани свог стрица била лична. Међутим, да та одлука није имала своје оправдање, Савине мошти не би остале у овом манастиру до њиховог спаљивања на Врачару. Већ приликом збацивања са престола краља Владислава, када је на престо дошао његов брат Урош, могло је да дође до преноса Савиних моштију у неки други манастир¹. Ипак, то се није десило што показује да је краљ Владислав,

---

¹ Након збацивања са престола, краљица Белослава је уточиште нашла у Дубровнику. За Владислава се зна да се убрзо измирио са братом и наставио да живи у Србији

доносећи ову одлуку, поступио у складу са правом и правном праксом свога времена, а коју су морали да поштују и његови наследници. *Управо одговор на питање, на основу ког права се краљ одлучио да сахрани стрица у својој задужбини, је тема нашега рада.*

Могуће је да краљ Владислав није могао сам да одлучује о томе где ће бити положене мошти Св. Саве већ је то одлучио на сабору, у договору са црквеним великодостојницима. Сматра се и да је Сава могао бити сахрањен у Милешеву по својој жељи (Николић 1982; 15). Међутим, последњу реч о одлуци где ће бити положене његове мошти свакако је имао краљ.

Владислав је као принц био довољно моћан да подигне свој манастир. Задужбина је, при томе, сматрана личним печатом, симболом једне личности, њоме је ктитор доказивао своју моћ и углед, а Владислав је изградњом Милешеве дочекао „да се и њему поје литургија, овог света као и онога“ (Боричић 1939: 5).

Манастирски храм посветио је Вазнесењу Господњем. Само најмоћнији ктитори могли су да своју задужбину посвете Христу, односно неком од празника посвећених њему. Посвета манастира Милешеве указује да је њему од самог оснивања намењена значајна улога у српској цркви, а то упућује да је уз Владислава, принца коме у време његовог подизања није било намењено да наследи престо, још неко учествовао, довољно моћан у том чину. Тај неко моћан, угледан, ко је родом био, вероватно Немањић, могао је да буде само Свети Сава (Ђурић 1992: 24).

Право на гроб у неком храму је једно од основних и најважнијих *ритуалних* или *почасних права* ктитора. Међу ритуална права спадају и: право ктитора на помен током богослужења као и право на портрет на зиду ктиторског храма (Троицки 1935: 121–123). Како је Сава сахрањен у њој то доказује да је он био и ктитор Милешеве. Како он није имао својих личних средстава да би могао да подигне манастир, постаје јасно да се то његово ктиторско право огледа у нечему другом.

Међутим, Свети Сава је имао значајну улогу за неколико манастира у Србији. Компаративна анализа фрескописа у Милешеву са оним сачуваним у Жичи и Студеници, указује на међусобну сличност ова три краљевска манастира. Та сличност је доведена у везу са личношћу Светога Саве, указујући да је и у Студеници и Жичи надзирао сликарске радове (Петковић 1987: 3; Тодић 1987: 87–88).² Сматра се да је управо у Студеници започет, а потом

не правеће проблема новом краљу. О њиховом добрим односима сведочи и портрет краља Владислава у Сопоћанима. Владислављеви синови Стефан и Деса, такође су остали у Србији али нису имали већи политички значај. Не зна се тачно када је умро краљ Владислав. На портрету у Сопоћанима он је представљен у дубокој старости, седе косе и избораног лица, како марамом брише сузе. Како је портрет настао за живота Уроша I, претпоставља се да је Владислав умро у периоду између 1276. и 1280. године (Цуњак 2007: 25–26).

² Више о утицају Светога Саве на формирање идеолошке поруке иконографског програма Милешеве, в. Ђурић 1992: 13–25.

најпре у Жичи, а потом и у Милешеви настављен нови стил у сликарству. Носиоци тога стила били су мајстори које је Св. Сава довео вероватно, из Цариграда. Важно је истаћи да се за време њихове делатности први пут јављају натписи у храмовима на српском језику.

Сличност између Студенице и Милешеве је указана и односом према византијском цару Алексију III Анђелу (1195–1203). Он се помиње и делимично у сачуваном ктиторском натпису у Студеници. Сматра се да је Сава аутор овог текста и у њему се наводи да је Студеницу подигао велики жупан, *сват* грчког цара Алексе, Стефан Немања. У тренутку, када он пише овај натпис, Алексије није цар, а Евдокија није супруга Стефанова. Међутим, значај овог брака и сродства са византијском династијом, посебно са владарем који је Сави дао повељу о оснивању манастира Хиландар, је такав да Сава не пропушта да ту везу истакне. Како није сачуван, а ни познат цео живопис у Студеници, није немогуће да је и тамо био портрет споменутог византијског цара

У Милешеви уз портрет Стефана Првовенчаног стоји натпис: Стефан, син Светога Симеона Немање, зет цара грчког кир Алексија. Када год настао живопис у Милешеви, он је свакако хронолошки удаљенији од студеничког, односно од периода владавине Алексија III и Стефановог брака са Евдокијом. Ипак, то није спречило онога ко је наручио овај живопис да ту сродност помене. Такође су у Милешеви, у припрати на јужном зиду, представљени Свети цар Константин и Јелена, што не изненађује имајући у виду углед који су имали у православном свету. Оно што привлачи пажњу је чињеница да је до њих приказана још једна особа у орнату какав носе византијски цареви. Лик је данас оштећен, а натпис истрвен. Сматра се да је то личност која је била у одређеном односу са историјским дешавањима у српској држави тога времена и за коју су постојали важни разлози да се нађе на зидовима Милешеве, односно да је то личност византијског цара Алексија III. Сличност Милешеве са Студеницом се огледа и у помену византијског цара у натписима. Док је у Милешеви он насликан и на живопису, у Студеници се таква могућност не може искључити. Дакле, Свети Сава је и у овом случају био творац тематског програма.

Разлог зашто је Алексије III Анђео насликан у Милешеви је чињеница и да је он био деда краља Владислава, пошто је Владислав рођен у браку Стефана и Евдокије (Суботић, Максимовић 2012: 99–101).³ Међутим, оно што збуњује је чињеница да је Стефан одређен, између осталог као *зет цара грчког кир Алексија*. То је могло да се наведе тек када је он успоставио добре односе са епирском деспотовином којом је владала династија Анђела.

---

³ У литератури међутим нема јединственог мишљења ко је представљен. Као могућа личност наводе се таст краља Радослава, Теодор I Анђео, потом Јован II Асен, Владислављев таст, Јован III Ватац, никејски цар. Ватац је могуће био насликан у знак захвалности за добијање аугокефалности и архиепископије. Тако се време настанка живописа датира између 1222. године када је Ватац ступио на престо и 1228. године када је умро Стефан (Ђурић 1992: 20).

На основу изнетих података, поставља се питање зашто први српски архиепископ није сахрањен у Студеници коју је подигао његов отац, а коју је он помогао да се живопише, односно, зашто то није учињено у Жичи за коју Доментијан наводи да ју је подигао са братом Стефаном и назива је и архиепископијом (Доментијан 1988: 12–124). Сем тога, Стефан Првовенчани је у својој другој повељи издатој Жичи прописао да сви будући краљеви али и архиепископи крунишу, односно рукополажу у њој (Стефан 1988: 111). Сходно томе, било је за очекивати да Сава буде сахрањен у Жичи. Ипак то се није десило. Све то наводи на закључак да се Милешева нечим истицала у односу на друге манастире, што је довело до тога да краљ Владислав донесе одлуку да га у њој сахрани.

За манастир Милешево знамо да га је подигао краљ Владислав, како смо већ навели. Међутим, о времену када је подигнут најстарији писани извори не сведоче. Доментијан, који наводи да је у њој сахрањен Св. Сава (Доментијан 1988: 232), чак не наводи ни ко ју је подигао ни када. Ктиторски натпис није сачуван. Теодосије, који је писао крајем XIII века Житије Св. Саве наводи да је Милешева подигнута тек након крунисања Владислава за краља 1237. године (Теодосије 1988: 178). То би значило да је морао да га зида и заврши непосредно након ступања на престо, да би могао да у њега пренесе мошти свога стрица.

Следећи писани извор који сведочи о зидању Милешеве је руски запис који наводи да су милешевски монаси са архимандритом Висарионом на челу отишли 1652. године у Москву код цара Алексеја, да траже милостињу за обнову манастира. Они су, између осталог, навели да је Милешеву саградио Свети Сава 6727. године, односно да је Милешева изграђена између 1. септембра 1218. и 31. августа 1219. године (Петковић 1987: 2–3). Њихове тврдње су вредне пажње јер доносе годину подизања манастира, а оно што је још важније, тврде да је његов ктитор Св. Сава.

О ктиторској делатности међутим, сведоче и ликовни извори. На основу ктиторске композиције, која је осликана у наосу, на којој је приказан Владислав са моделом храма у рукама како га Христу приводи Богородица (Суботић, Максимовић 2012: 99) може се закључити да је ктитор Владислав, а на основу ликовне представе колико је отприлике имао година када је насликан. Анализа портета у цркви Вазнесења закључује да су они настали још за време владавине краља Стефана Првовенчаног, дакле до 1228. године (Петковић 1987: 2), након уздизања српске државе у ранг краљевине и након што је црква добила аутокефалност и ранг архиепископије (Ђурић 1992: 13).

**Ктиторска композиција у наосу:
Богородица приводи
Владислава Христу**
[http://www.panacomp.net/wp-content/
uploads/2015/09/manastir-mileseva-
ktitori.jpg](http://www.panacomp.net/wp-content/uploads/2015/09/manastir-mileseva-ktitori.jpg) (приступљено 29. новембра
2017. године у 11 часова и 30 минута)

**Свети Сава и Свети Симеон: Милешева, у припрати на северном зиду. Народни музеј
Београд, копирао Наум Андрић 1965.**

Међутим, ово нису једини портрети Владислава у милешевском храму. Владислав је насликан у припрати, на северном зиду, у поворци Немањића, коју предводи Свети Симеон. Ту су портрети и Светог Саве, Стефана Првовенчаног, Радослава и Владислава. Стефана Првовенчани и његови синови Радослав и Владислав су приказани у раскошној, дворској одећи, окренути ка Светом Сави и Симеону Немањи, који око главе имају ореол, како њихови заступници пред Христом, за кога се сматра да је био представљен, на оштећеном делу источног зида (Кандић, Поповић, Зарић 1995: 13; Суботић, Максимовић 2012: 99).

За натпис који се налази уз фреску Светога Саве у Милешеви, Трифуновић сматра да је настао између 1220–1228. године (Трифунувић 1992: 91–100; Трифуновић 2001: 37).

Владислав са моделом своје задужбине Милешеве, краљ Радослав, краљ Стефан Првовенчани (северни зид припрате) <http://www.pravoslavie.ru/86560.html> (приступљено 29. новембра 2017 године у 11 часова и 30 минута)

Дакле, наведени подаци упућују да је Милешева зидана око 1220. године и да је нешто касније и живописана. Узор за овакав свој поступак Владислав, у време када је био удеони владар, је могао наћи у свом деди Стефану Немањи који је такође као удеони владар зидао храмове посвећене Светом Николи и Богородици (Стефан 1988: 665).

Треба имати у виду да је након добијања архиепископије и аутокефалности, Сави предстојала значајна делатност, између осталог и око изградње храмова, живописања, подстицања монашког живота. Свака активност која је ишла у том циљу свакако је добро дошла. Па је зато и подржао подизање овога храма, помогао у његовом живописању. То би значило да се са подизањем храма почело након повратка Св. Саве из Никеје, тј. након добијања аутокефалности

и архиепископије. О Савином утицају на осликавање Милешеве можда најбоље сведочи фреска на којој су осликани и руски мученици кнежеви Борис и Гљеб. Само Сава који је боравио у руском манастиру Пантелејмону на Светој гори, је код Срба могао да зна за њих (Ђурић 1992: 24).

Оно што збуњује ауторе је чињеница да син који није престолонаследник зида храм, прескачући тиме сина – престолонаследника Радослава. Друго што оспорава зидање храма у време Стефана Првовенчаног је чињеница да су на ктиторском портрету Стефана Првовенчаног и Радослава истоветни венци на њиховим главама, у виду жутог обруча са луком на прочељу. То могу само да буду владарске – краљевске круне. Сем тога, Стефан Првовенчани и Радослав на одећи имају двоглаве орлове – коласте аздије, а Стефан у руци држи и жезло. Оно што може да буни, да је осликавање било за време краља Радослава је чињеница да је Стефан Првовенчани умро као монах. Његово сликање као владара, а не као монаха, објашњава се истицањем његове сродности са царем Алексијем III Анђелом. Међутим, ако се прихвати да је Милешева живописана за време владавине краља Радослава, постаје такође прихватљиво истицање сродности са Анђелима. Наиме, Радославу је мајка била Евдокија Анђео, Алексејева кћи, као и Владиславу, али му је жена Ана била кћи Теодора I Анђела, деспота солунског и епирског. Треба имати у виду да су Евдокијин деда Јован и деда Ане Андроник, били рођена браћа (Острогорски 1983: 534; Соловјев 2000: 311; Кандић, Поповић, Зарић 1995: 14; Суботић, Максимовић 2012: 101). Дакле, Радослав је двоструко био везан за династију Анђела. Међутим, детаљ који указује да композиција, поворка Немањића, настала за време владавине Стефана Првовенчаног је да он држи у руци жезло, симбол владара, не Радослав.

Треба истаћи да археолошка ископавања показују да манастирски комплекс, односно храм, није зидан истовремено. Тако је изнета претпоставка да су бочне апсиде у олтарском простору дозидане накнадно, али не и када је то учињено. Певнице, северна и јужна, нису повезане са зидом брода, већ су накнадно прилепљене (Џуњак 2007: 44–47). Дакле, и храм је настајао постепено. Вероватно је почет да се зида након добијања аутокефалности. Грађен је, како смо показали, барем у две фазе, а живопис је могао да настане тек након завршетка градње. Живопис је највероватније завршен за време краља Радослава што показује краљевска круна на његовој глави, истицање сродности са Анђелима и сл.

За Милешевске фреске је примећено да су зрачиле лепотом, да је већина рађена на жуто-златној позадини. На жуто-златној позадини исцртавани су ситни квадратићи са циљем имитирања византијских мозаика. Дакле, показује се да су их радили врхунски мајстори са великим средствима, тако да је свака од њих „могла ... да буде украс царске палате“. Сем жуто-златне, има фресака осликаних и на плавој позадини (Мандић 1961: 9–10).

У милешевском сликарству најистакнутије су сцене ктиторске композиције, затим фреска Белог анђела на Христовом гробу, Благовести (Зарић 1995: 20). Спољна припрата на којој је приказана нпр. сцена Страшног суда, својим живописом далеко заостаје за мајсторима наоса и припрате. Ове су фреске, сматра се настале након Владислављевог доласка на власт (Зарић 1995: 20–22). Дакле, у време када је Сава већ умро.

За све то време, за владавине Стефана Првовенчаног и краља Радослава, Владислав је био принц, са којим као наследником нико није рачунао. Принц који је подигао своју задужбину. Показали смо да је Сава имао кључну улогу у осликавању храма. Ктитори су били и у обавези да издају типик који је прописивао правни положај ктиторије. Сава је већ писао типике за Хиландар и Студеницу. Манастири по Србији су се користили Студеничким типиком који су делимично мењали (Троицки 1935: 105–106). Тај типик за Милешеву могао је да напише само Сава.

Међутим, постоји још нешто што је по нашем мишљењу кључно. Наиме, већ смо навели да је Стефан Немања подигао храмове посвећене Св. Николи и Богородици, док још није био владар. Учинио је то без дозволе владара, свог брата Тихомира. Због тога је био оптужен од стране Тихомира, али и Страцимира и Мирослава и бива кажњен. Казна на коју је био осуђен је била да умре од глади и жеђи у пећини (Стефан 1988: 66–70). Дакле, као што је Немањи била потребна дозвола брата да зида храмове на својој територији, тако је без сумње морао и Владислав као принц, да тражи и добије дозволу да подигне храм. У супротном, нема сумње и он би био кажњен. Тај неко ко је тражио и добио дозволу да он може да подигне храм морао је бити Свети Сава.

Дакле, за закључимо, разлог зашто је Свети Сава пренет у Милешеву је што се он заузео за њено подизање, постарао за њено живописање и што јој је највероватније написао типик.

Сматрамо да су наведени разлози били узрок зашто су његове мошти остале у овом манастиру чак и када је Владислав збачен са престола. Ако је Владислав изгубио круну и власт, тиме није нестала заслуга Савина за Милешеву. Тако су и зато су његове мошти остале у њој.

На значај Светог Саве за Милешеву сведочи још један податак. То је појам Закон Светог Саве. Под овим појмом се подразумева уређење милешевског властелинства (Благојевић 1986: 231). Свакако зато што су се у њој налазиле мошти Св. Саве које су биле гарант исправности регулативе акта који је носио његово име. То даље сведочи о томе да је чињеница да се његове мошти овде налазе значајнија од оне да је овај манастир подигао Владислав. Закон Светог Саве се наводи два пута у повељама. Прво, самостално у повељи краља Стефана Душана хиландарском пиргу из 1336–1337. године (Новаковић 1912: 489)⁴. Други пут заједно са Законом Св. Симеона у скопској хрисовуљи манас-

---

⁴ О датовању повеље види: Михаљчић, 2006: 14.

тиру Св. Ђорђа краља Милутина из 1299–1300, где су заједно на три места (Мошин 1980: 235, 236, 238)⁵. Закон Св. Саве прописивао је положај зависних категорија становништва, меропаха, сокланика, влаха, отрока, попова, занатлија. Прописане су њихове обавезе око обраде земље, сена, винограда, припреме пива, оброка, позоба, поноса, давања дрва, луча и сл. (Благојевић 2004: 191 – 246). Чињеница да се његове одредбе појављују у другим повељама, сведочи о угледу и о значају који је овај манастир имао, али и о томе колико су његове одредбе послужиле за узор чак и век касније.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА / BIBLIOGRAPHY

Ктиторска композиција у наосу: Богородица приводи Владислава Христу <http://www.panascomp.net/wp-content/uploads/2015/09/manastir-mileseva-ktitori.jpg> (приступљено 29. новембра 2017. године у 11 часова и 30 минута).

Владислав са моделом своје задужбине Милешеве, краљ Радослав, краљ Стефан Првовенчани. <http://www.pravoslavie.ru/86560.html> (приступљено 29. новембра 2017. године у 11 часова и 30 минута).

Андрић 1965: Андрић Н. *Свети Сава и Свети Симеон Милешева*. Београд: Народни музеј. [**Andrić 1965: Andrić N.** *Sveti Sava i Sveti Simeon Mileševa*. Београд: Narodni muzej.]

Благојевић 2004: Благојевић, М. *Закон Светог Симеона и Светог Саве*. Д Д Немањићи и Лазаревићи, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, str. 191–246. [**Blagojević 2004:** Blagojević, M. “Zakon Svetog Simenona i Svetog Save. Д Д Nemanjići i Lazarevići, Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 191–246.]

Благојевић 1986: Благојевић, М. О положају становништва пријепољског краја у доба Немањића. Д Д *Сеоски дани Сретена Вукосављевића*, бр. III, 223–233. Пријепоље: Заједница основног образовања. 223–233. [**Blagojević 1986:** Blagojević, M. О положају становништва пријепољског краја у доба Немањића. Д Д *Сеоски дани Сретена Вукосављевића*, бр. III, 223 – 233. Пријепоље: Заједница основног образовања.]

Благојевић, Медаковић 2000: Благојевић, М. и Д. Медаковић, *Историја српске државности I*. Нови Сад: САНУ. [**Blagojević, Medaković 2000:** Blagojević, M. i D. Medaković, *Istorija srpske državnosti I*. Novi Sad: SANU.]

Боричић, 1939: Боричић, Н. Д. *Манастир Милешево*, Чачак: Штампарија и књиговезница Славка Г. Поповића и Сина. [**Boričić 1939:** Boričić, N.D. *Manastir Mileševo*. Čačak: Štamparija i knjigoveznica Slavka G. Popovića i Sina.]

Доментијан 1988: Доментијан. *Живот Светога Саве* (приредила Р. Маринковић). Београд: Просвета, Српска књижевна задруга. [**Domentijan 1988:** Domentijan. *Život Svetoga Save* (priredila R. Marinković). Београд: Prosveta, Srpska književna zadruga.]

Дујчев 1976: Дујчев, И. Свети Сава у бугарској историји. Д Д *Сава Немањић – свети Сава, историја и предање*, ур. Војислав Ђурић. Београд: САНУ, стр. 443–452. [**Dučev 1976:** Dučev, I. Sveti Sava u bugarskoj istoriji. Д Д *Sava Nemanjić-sveti Sava, istorija i predanje*, ed. by Vojislav Đurić. Београд SANU, str. 433–452]

---

⁵ Под појмом Закон Св. Симеона подразумева се уређење студеничког властелинства (Благојевић 1986: 231)

Ђурић 1992: Ђурић, Ј. В. Српска династија и Византија на фрескама у манастиру Милешеви. *D D Зограф, бр. 22*, стр. 13–25. [**Ђурић 1992:** Đurić, J.V. Srpska dinastija i Vizantija na freskama u manstiru Mileševi. *D D Zograf, br. 22*, str. 13–25.]

Кандић, Поповић, Зарић 1995: Кандић, О, Поповић, С., Зарић, Р. *Манастир Милешево*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе. [Kandić, Popović, Zarić 1995: Kandić, O. Popović, S. i R. Zarić. *Manastir Mileševa*. Beograd: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture.]

Мандић 1961: Мандић, С. *Милешево*. Београд: Туристичка штампа. [**Mandić 1961:** Mandić, S. Mileševa. Beograd: Turistička štampa.]

Маринковић 1987: Маринковић, Р. Доментијанов опис преноса моштију светог Саве из Трнова у Милешево. *D D Милешево у историји српског народа*, ур. В. Ј. Ђурић. Београд: САНУ, стр. 121–135. [**Marinković 1987:** Marinković, R. Domentijanov opis prenosa moštiju svetoga Save iz Trnova u Mileševu. *D D Mileševa u istoriji srpskog naroda*, ed. by V.J.Đurić. Beograd: SANU, str. 121–135.]

Михаљчић 2006: Михаљчић, Р. *Закони у старим српским исправама*. Београд: САНУ. [Mihaljčić 2006: Mihaļčić, R. *Zakoni u starim srpskim ispravama*. Beograd: SANU.]

Мошин 1980: Мошин, В. Грамоти на манастир Св. Георги – Горг Скопски. *D D Споменици на средновековната и поновата историја на Македонија III*. Скопје: Архив на Македонија. 207–238. [**Mošin 1980:** Mošin, V. Gramoti na manastir Sv. Georgi – Georg Skopski. *D D Spomenici na srednovekovnata i ponovata istorija na Makedonija III*. Skopje: Arhiv na Makedonija. 207–238]

Николић 1982: Николић, Р. *О гробу светог Саве у манастиру Милешеви*. *D D Саопштења* бр. XIV, стр. 7–24. [**Nikolić 1982:** Nikolić, R. O grobu svetog Save u manastiru Mileševi. *D D Saoštenja* br. XIV, str. 7–24.]

Новаковић 1912: Новаковић, С. *Законски споменици српских држава средњег века*. Београд: Српска краљевска академија. [**Novaković 1912:** Novaković, S. *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.]

Острогорски 1983: Острогорски Г. *Историја Византије*. Београд: Просвета. [**Ostrogorski 1983:** Osrogorski G. *Istorija Vizantije*. Beograd: Prosveta.]

Петковић 1987: Петковић, С. Настанак Милешево. *D D Милешево у историји српског народа*, ур. В. Ј. Ђурић. Београд: САНУ, стр. 1 – 7. [**Petković 1987:** Petković, S. Nastanak Mileševa. *D D Mileševa u istoriji srpskog naroda*, ed. by V. J. Đurić. Beograd: SANU, str.1 –7.]

Соловјев 2000: Соловјев, А. *Историја српског грба и други хералдички радови*, (приредио Александар Палавестра). Београд: Правни факултет, Досије. [Solovjev 2000: Solovjev, A. *Istorija srpskog grba i drugi heraldiki radovi*, (priredio Aleksandar Palavestra). Beograd: Pravni fakultet, Dosije.]

Суботић, Максимовић 2012: Суботић, Г. Максимовић, Јљ. Свети Сава и подизање Милешево. *D D Византијски свет на Балкану* књ. 1. ур. Б. Крсмановић, Јљ. Максимовић, Р. Радић. Београд: Византолошки институт САНУ, стр. 97 –109 [**Subotić, Maksimović 2012:** Subotić, G. i Lj. Maksimović. Sveti Sava i podizanje Mileševa. *D D Vizantijski svet na Balkanu* knj. 1. ed. by B. Kramanović, Lj. Maksimović, R. Radić. Beograd: Vizantološki institut SANU, str. 97–109.]

Стефан 1988: Стефан П. *Сабрани списи*. (приредила Јљ. Јухас – Георгијевска) Београд: Просвета, Српска књижевна задруга. [**Stefan 1988:** Stefan P. *Sabrani spisi* (priredila Lj. Juhas – Georgijevska). Beograd: Prosveta Srpska književna zadruga.]

Теодосије 1988: Теодосије. *Житије Светога Саве* (приредио Д. Богдановић). Београд: Просвета, Српска књижевна задруга. [**Teodosije 1988:** Teodosije. *Žitije Svetoga Save* (priredio D. Bogdanović). Beograd: Prosveta, Srpska književna zadruga.]

Тодић 1987: Тодић Б. Милешева и Жича – тематске и иконографске паралеле. Д Д *Милешева у историји српског народа*, ур. В. Ј. Ђурић. Београд: САНУ, стр. 81–89. [Todić 1987: Todić B. Mileševa i Žiča – tematske i ikonografske paralele. D D *Mileševa u istoriji srpskog naroda*. ed by. V. J. Đurić. Beograd: SANU 81–89.]

Трифуновић 1992: Трифуновић, Ђ. *Натписи уз портрет Немањића у манастиру Милешеви*. Д Д *Књижевност и језик* бр. XXXIX, 2–4, 91 – 100. [**Trifunović 1992:** Trifunović, Đ. *Natpisi uz portret Nemanjića u manastiru Mileševi*. D D *Književnost i jezik* br. XXXIX, 2–4, str. 91–100]

Трифуновић 2001: Трифуновић, Ђ. *Ка почецима српске писмености*. Београд: Откровење. [**Trifunović 2001:** Trifunović, Đ. *Ka počecima srpske pismenosti*. Beograd: Otkrovenje.]

Троицки 1935: Троицки, С. *Ктиторско право у Византији и Немањићкој Србији*. Д Д Глас СКА CLXVIII, Београд; СКА, 81–132. [**Troicki 1935:** Troicki, S. *Ktitorsko pravo u Vizantiji i Nemanjićkoj Srbiji*. D D *Glas SKA CLXVIII*. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 81–132.]

Цветковић 2013: Цветковић Б. *Свети Сава и програм живописа у Милешеви*. Д Д Међународни научни скуп *Осам векова манастира Милешеви*, Пријеполје: Епархија милешевска: Манастир Милешева, стр. 311–328. [**Cvetković 2013:** Cvetković B. *Sveti Sava i program živopisa u Mileševi*. D D *Osam vekova manastira Mileševi*. Prijepolje: Eparhija mileševska, manastir Mileševa, str. 311–328.]

Џуњак 2007: Џуњак, М. *Манастир Милешева кроз време и простор*. Смедерево: Историјски архив, Пожаревац: Народни музеј. [**Cunjak 2007:** Cunjak, M: *Manastir Mileševa kroz vreme i prostor*. Smederevo: Istorijски архив, Požarevac: Narodni muzej.]